

RAČUNOVOĐE I ETIČKA PITANJA: TRENDOWI I PROBLEMI

UVOD

Poznato je da računovođe imaju odgovornost da predstavljaju što istinitije i tačnije finansijske slike organizacije. Revizori računovodstvenih izveštaja imaju odgovornost da evaluiraju finansijske slike drugih računovođa i potvrde njihovu istinitost i tačnost. Čineći to, računovođe ostvaruju ciljeve svoje profesije – da služe najboljim interesima akcionara i stejkholdera koji imaju pravo na istinito predstavljanje finansijskog položaja organizacije, kako bi mogli doneti prave poslovno-finansijske odluke. Cilj ovog rada je da se, sveobuhvatnim razmatranjem javno dostupnih izvora, sagleda etička dimenzija računovodstvene i revizorske profesije. Broj objavljenih radova iz ove oblasti izuzetno je velik, ali se teme mogu grupisati u nekoliko užih oblasti. Iz svake oblasti izabrali smo najznačajnije predstavnike.

Polazeći od činjenice da su informacije od vitalnog značaja za finansijsku održivost bilo kog preduzeća u dugom roku, kao i da na finansijski održivo poslovanje utiču brojni, veoma složeni faktori, kako interni, tako i eksterni (Srebro et al., 2021), situacija je još složenija, jer je potrebno je da se preduzeća zaštite od svih vrsta pretnji, bilo od čoveka ili prirode, bilo namernih ili slučajnih (Mitrović et al., 2022). Posebno je važno istaći da u poslovanju, pored ekonomskih zakonitosti, treba uvažavati i etičku komponentu (Grivec, 2014). Računovodstvena profesija je posebno izložena riziku od etički i pravno neprihvatljivih radnji, tako da je posebno važno pitanje regulisanje računovodstvene profesije (Grivec, 2020). Računovođe su često izložene veoma neprijatnom publicitetu, a imajući u vidu sve složeniji privredni ambijent i pojavu novih vidova prevara (Knežević et al., 2019), bitno je posvetiti posebnu pažnju trendovima i konceptima znanja neophodnih računovođama i revizorima (Beke-Trivunac, 2020).

REZIME

U ekonomiji zasnovanoj na znanju, računovodstvene informacije imaju sve veći značaj. Odluke koje donose korisnici računovodstvenih informacija generišu računovodstveni sistem informisanja. U ovom radu dat je pregled literature koja se bavi stavovima i vrednosnim sudovima o značaju etičkih pitanja za računovodstvenu profesiju. Etička dimenzija ovog procesa posmatra se trojako: sa stanovišta računovodstvene profesije, sa stanovišta etičkog tona na vrhu same organizacije i sa stanovišta akademske zajednice.

Ključne reči: računovodstvene informacije, profesionalni integritet, profesionalne organizacije, univerzitet

¹ Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, e-mail: snezana.knezevic@fon.bg.ac.rs

² Univerzitet EDUCONS, Fakultet poslovne ekonomije, e-mail: stefan.milojevic@educons.edu.rs

³ University of Novo mesto, Faculty of Economics and Informatics, e-mail: malci.grivec@uni-nm.si

* Korespondirajući autor

Profesionalizam je predmet interesovanja akademske zajednice, šire javnosti i raznih profesionalnih grupa (podvukao S. Milojević). Ponašanje određenih profesija je pitanje koje je došlo u središte pažnje usled nedavnih društvenih, političkih i tehnoloških promena. Pri tome, pitanje moralnih implikacija na ponašanje ne gubi na značaju. Kako Miletic ističe (2009), obe profesije, računovodstvena i revizorska, mogu se smatrati inherentno etičkim. Takođe, bitno je napraviti distinkciju između principa profesionalne etike za profesionalne računovođe i revizore.

Sistem računovodstvenog informisanja se može posmatrati kroz finansijsko i upravljačko računovodstvo. Finansijsko računovodstvo predstavlja informacije u veoma sažetom obliku. Za pokretanje kompanija, međutim, menadžerima su potrebne detaljnije informacije; na primer, informacije o troškovima rada pojedinih odeljenja naspram troškova poslovanja kompanije u celini, ili prodaja posmatrana prema vrstama proizvoda u odnosu na ukupnu prodaju kompanije. Izveštaji i finansijskog i upravljačkog računovodstva uglavnom sadrže monetarne informacije. Međutim, izveštaji upravljačkog (menadžerskog) računovodstva često sadrže značajnu količinu dodatnih nemonetarnih informacija.

*Teodor Ruzvelt je rekao:
„Obrazovati osobu u umu, a
ne u moralu, znači obrazovati
pretnju za društvo“*

Finansijsko računovodstvo se prvenstveno bavi prezentovanjem rezultata istorijskih, tj. prošlih transakcija. Upravljačko računovodstvo, međutim, daje informacije koje često uključuju procene troškova i koristi budućih transakcija. Kontrola organizacija se ostvaruje vrednovanjem učinka menadžera i aktivnosti za koje su odgovorni (Bampton & Cowton, 2002). Izveštaji koji se koriste za procenu učinka menadžera i aktivnostima koje kontrolišu, nazivaju se „izveštaji o performansama“. Upravljačko računovodstvo se razlikuje od finansijskog na mnogo načina. Ključna razlika je u tome što upravljačko računovodstvo naglašava informacije koje su korisne menadžerima preduzeća, dok finansijsko računovodstvo naglašava informacije koje su korisne za eksterne adresate.

Svaki računovođa, finansijski ili upravljački, mora preispitati svoju profesionalnu etiku u svetlu naleta raznih korporativnih neuspeha, rezultirajućeg prevarnog izveštavanja (koje je još kompleksnije u uslovima digitalizacije), te gubitka poverenja javnosti. Ovaj problem je još složeniji ako se ima u vidu digitalno okruženje. Neki smatraju da se etika ne može naučiti, da je moralna struktura pojedinca usađena mnogo pre nego što su on ili ona stekli odgovarajuće obrazovanje. Računovodstveni edukatori mogu samo da se nadaju da je ova percepcija netačna, da ne bismo ostali nemoćni da utičemo na moralni razvoj studenata. Etika se pored ostalog, dovodi u

vezu sa održivim poslovanjem (Anđelković et al., 2022). Zbog važnosti dostavljenih informacija, upravljačke računovođe treba da poštuju određene profesionalne etičke standarde. Imajući u vidu da je kvalitet odluka uslovljen, pored ostalog, pouzdanošću računovodstvenih informacija, može se naglasiti koliko je važna etička dimenzija računovodstvene profesije. U tom smislu, veliku ulogu imaju profesionalna udruženja, kao i univerziteti.

Računovodstveni edukatori imaju obavezu da integrišu etička pitanja unutar kurikuluma. Prema standardu akreditacije o sadržaju nastavnog plana i programa još iz 1994. godine (AACSB), studentima biznisa moraju biti obezbeđene relevantne perspektive, uključujući „pokrivanje etičkih pitanja“. U susretu sa ovim standardom, uobičajen pristup u poslovnim školama je inkorporacija etičkih sadržaja kroz osnovne kurseve, uključujući osnove računovodstva (Bracken & Urbancic, 1999).

Mnoge profesionalne računovođe pripadaju Američkom institutu sertifikovanih javnih računovođa (American Institute of Certified Public Accountants – AICPA), Institutu upravljačkih računovođa (*Institute of Management Accountants* - IMA) ili Institutu internih revizora (Institute of Internal Auditors - IIA). Kodeks profesionalnog ponašanja AICPA, koji je prvobitno razvijen početkom 20. veka, pruža smernice i pravila za sve članove u javnoj praksi. Isto tako, IMA i Etički kodeksi IIA-e pružaju smernice za etičko ponašanje članova računovođa. Svaki kodeks identifikuje principe kao što su profesionalna odgovornost, integritet, objektivnost, nezavisnost, dužna pažnja i poverljivost. Kršenje ovih kodeksa može dovesti do krivičnih radnji, gubitka nečijeg sertifikata ili oboje (Leitsch & Simmons, 2005). Od profesionalnih računovođa se očekuje da održe posvećenost etičkom ponašanju u svom poslovanju. Etičko ponašanje zahteva da menadžeri prepoznaju razliku između onoga što je ispravno i što nije u redu, a zatim donose odluke u skladu sa onim što je ispravno. U poslednjih nekoliko godina, bili smo svedoci mnoštva obelodanjivanja, optužnica i presuda, što ukazuje na potrebu da se etičkim pitanjima posveti mnogo veća pažnja. Međutim, i dalje prisutni računovodstveni skandali ukazuju na potrebu da profesionalna računovodstvena tela preduzmu dodatne korake kako bi se situacija poboljšala.

Forenzičko računovodstvo je aktivnost identifikovanja, beleženja, obračunavanja, izdvajanja, sortiranja, izveštavanja i verifikovanja istorijskih tj. prošlih finansijskih aktivnosti za izmirenje tekućih ili budućih obaveza iz pravnih sporova, ili korišćenja takvih prošlih finansijskih podataka za

Etički kodeks identifikuje principe kao što su profesionalna odgovornost, integritet, objektivnost, nezavisnost, dužna pažnja i poverljivost.

projektovanje budućih finansijskih podataka za rešavanje pravnih sporova. Revizor prevarnih radnji je računovođa specijalizovan u reviziji. Forenzički računovođa može preuzeti revizorske angažmane za prevarne radnje i može zapravo biti revizor prevarnih radnji (fraud auditor), ali on ili ona će takođe koristiti drugo računovodstvo, konsalting, pravne veštine u širem angažmanu (Crumbley, 2009; Crumbley et al., 2011). „Finansijska forenzika je na raskršću finansijskih principa i prava, i dakle, primenjuje (1) veštine vezane za računovodstvene tehnike, finansije, kvantitativne metode i određene oblasti u pravu i istraživanja, (2) istražne veštine za prikupljanje, analizu i evaluaciju predmeta dokazivanja; i (3) kritičko mišljenje u tumačenju i saopštavanju rezultata istrage. Finansijski forenzičar kao profesionalac obračunava ekonomsku štetu, vrednuje biznis ili imovinu i obezbeđuje savetodavne usluge koje se ne mogu podvesti pod prevare (Kranacher et al., 2011, p. 9).

I. PROFESIONALNE ORGANIZACIJE I ETIČKA DIMENZIJA

Profesionalne organizacije poput Instituta upravljačkih računovođa (*Institute of Management Accountants – IMA*) podrška su upravljačkim (menadžerskim) računovođama u prepoznavanju i rešavanju konkretnih situacija ili dilema sa kojima se upravljačke računovođe mogu susresti, tako što pripremaju etičke kodekse i podučavaju ih. Međutim, ono što je značajno istaći je da etičko obrazovanje samo po sebi ne može obezbediti uspeh u nastanku etičkog ponašanja. Za etičko odlučivanje su u prvom redu, presudni volja i motivacija pojedinca. Pitanje koje nije dobilo dovoljno pažnje, jeste uloga organizacija u podsticanju etičkog ponašanja među upravljačkim računovođama. Unutar računovodstvene profesije i dalje postoji dilema da li se etičke vrednosti mogu usvojiti isključivo kroz pripadnost organizaciji ili je neophodno da organizacije osmisle interne kontrole kako bi sprečile i otkrile neetičko postupanje.

„Etičko ponašanje upravljačkih računovođa može se odnositi ili na skup osnovnih životnih principa, u kojima ispravno i pogrešno imaju apsolutne ili nepromenljive reference, ili na kodifikovana očekivanja od profesionalnog ponašanja. Dakle, očekujemo da ljudi govore istinu i da ne prevare svoje poslodavce“ (Fleischman & Funnell, 2007, p. 395). Kako Dobson (1997) navodi, najbolji način da se pristupi profesionalnoj etici, bilo u finansijskoj profesiji ili negde drugde, je iz perspektive teorije etike vrlina. Suština je

da ova teorija stavlja poseban naglasak na karakter i motivaciju pojedinca profesionalca i na organizacionu zajednicu u kojoj taj pojedinac deluje. „Dobro ime je poželjnije od velikog bogatstva; biti cenjen, bolje je od srebra ili zlata. Istina je da je častan život zaista više zadovoljavajući od slave i bogatstva“ (Cathy et al., 2007). Šira javnost važnija je od reklame (Truett Cathy: prema Davis, 2007). Računovodstveni profesionalac mora biti vešt u primeni moralnih sudova kako bi mogao da uzme u obzir dobrobit onih koji su pogođeni njegovim ili njenim postupcima. Krajnje merilo uspeha nisu slava i bogatstvo, već moralni karakter i lični integritet (Smith, 2006).

Istraživanje koje su sproveli Colbert & Alderman (1998), potvrdilo je da je snažna posvećenost etičkom ponašanju od strane najvišeg menadžmenta, koja je podržana delima i rečima, dovoljna da spreči neetičko ponašanje. Umesto da koriste svoje talente isključivo za istraživanje navoda o prevarama nakon što su one prijavljene (obelodanjene), stručnjaci za borbu protiv prevara takođe treba da budu uključeni tokom procesa revizije kako bi pomogli u identifikaciji ključnih oblasti rizika, koje se zatim mogu dostaviti revizorima na dalje razmatranje. Štaviše, samo prisustvo eksperta za borbu protiv prevara tokom revizija moglo bi imati značajan uticaj na povećanje percepcije da će nezakonite aktivnosti biti otkrivene. Međutim, postoje i drugačija mišljenja. Na primer, Howard (2007, p.15) ističe da nikakva etička obuka neće isključiti nezakonito i neetičko ponašanje. Čini se da bi dodatna podrška argumentu da se etika ne podučava, lako mogla počivati na činjenici da računovodstvena profesija ima dobro razvijen i dobro priznat etički kodeks ponašanja, što opet ne znači da će svi članovi profesije postupati etički. Nezavisno od toga, oni koji upravljaju računovodstvenom profesijom imaju odgovornost da praktičarima i studentima usaglaše etičko ponašanje i lični integritet. Pravila i propisi koje vlade donose ne mogu sačuvati slobodno i etičko društvo čijim ljudima nedostaje integritet.

Istraživanje koje su sproveli Colbert & Alderman, potvrdilo je da je snažna posvećenost etičkom ponašanju od strane najvišeg menadžmenta, koja je podržana delima i rečima, dovoljna da spreči neetičko ponašanje zaposlnih u organizaciji.

2. ULOGA UNIVERZITETA U INTEGRISANJU ETIKE U RAČUNOVODSTVO

Etičko obrazovanje u profesijama postalo je gotovo obavezno sa kontinuiranim obrazovanjem nakon toga, a to se posebno može videti u razvoju računovodstvene profesije. „Šta je *de facto*, a ne *de jure* funkcija programa etičkog obrazovanja?“ (Marenco, 2018); gledišta su različita. Svrha etičkog

obrazovanja je dvojaka. Prvo, to je mobilizacija znanja u svrhu razvoja kognitivnih kapaciteta, koji će omogućiti pojedincima da identifikuju etičke dimenzije problema u različitim oblastima, a jedna od njih je i ekonomija. Drugo, cilj etičkog obrazovanja je i razvijanje veština kritičkog mišljenja, kao i svesti o teorijskim i praktičnim posledicama individualnih i kolektivnih ljudskih postupaka (Haase et al., 2013).

Izveštaji finansijskog računovodstva su namenjeni prvenstveno eksternim korisnicima, a izveštaji upravljačkog računovodstva su usmereni prvenstveno na interne korisnike. Međutim, menadžeri takođe u značajnoj meri koriste izveštaje finansijskog računovodstva, a eksterni korisnici povremeno zahtevaju finansijske informacije koje se uobičajeno smatraju prikladnim za interne korisnike (npr. poverioci mogu zahtevati informacije o projektovanim novčanim tokovima). U tom kontekstu, ističe se značaj uvažavanja etike u generisanju računovodstvenih informacija za različite grupe korisnika.

Poslednjih godina primećeno je da se u visokom obrazovanju sve više pažnje posvećuje nastavi poslovne etike, iako još uvek u ograničenom obimu. Posebno je značajno što

tema vezana za etička pitanja sve više dobija na značaju u okviru predmeta Upravljačko računovodstvo.

Širenje upotrebe veštačke inteligencije, postaje jasno da će i etička praksa u poslovanju morati da se prilagođava ovim promenama.

Sa širenjem upotrebe veštačke inteligencije, postaje jasno da će i etička praksa u poslovanju morati da se prilagođava ovim promenama. Odatle proizilazi potreba da univerziteti posvete posebnu pažnju tome kako da prilagode nastavu u oblasti upravljačkog računovodstva, kako bi odgovorili na nove trendove. Upravljačke računovodstvo su sve više uključene u donošenje strateških odluka, što je razumljivo s obzirom na česte složene poslovne situacije u praksi, koje zahtevaju duboko razumevanje kako delovati na etički ispravan način. Očekuje se da će se ovaj trend nastaviti i u budućnosti. Izvesno je da će računovodstvena i revizorska profesija kakve danas poznajemo biti izložene značajnim promenama u narednom periodu.

U akademskim krugovima bi trebalo pokrenuti raspravu o ulozi univerziteta u oblikovanju etičkog ponašanja svojih studenata. Potrebno je dati odgovor na pitanja da li postojanje kursa iz etike nužno utiče na formiranje profesionalnih stavova kod studenata, kao i na verovatnoću da će se angažovati u delatnostima koje su etički prihvatljive. Već postoje naznake za dva različita mišljenja. Prvo je vezano za to da etika ne bi trebalo da bude deo fakultetskog obrazovanja, jer se temelji moralnosti obično oblikuju u ranijim fazama života i teško je uticati na njih tokom studija. Drugo se odnosi na to da je u društvima sa kapitalističkim naglaskom, gde

su profit i pohlepa često značajni motivatori, etika duboko ukorenjena u ličnosti i kulturi pojedinca, te da se ne može formalno podučavati. Svakako, jedno je sigurno, potreban je sveobuhvatni pristup u razmatranju kako integrisati etiku u obrazovanje studenata računovodstva, što uključuje praćenje najnovijih istraživanja u oblasti računovodstvene etike i diskusija sa studentima. Ključno je istražiti različite strategije. Računovodstvena etika kao obrazovni predmet (ili deo predmeta Upravljačko računovodstvo) je od primordijalnog značaja za negovanje etičke svesti, čime se može sprečiti način na koji neko deluje ili se ponaša (podvukla T. Obradović). Važno je naglasiti da računovodstveno obrazovanje ne može postojati bez etičkog obrazovanja i da računovođe moraju biti tehnički stručne i etički razumne, jer je etičko ponašanje od vitalnog značaja za status i kredibilitet računovodstvene profesije. Potrebno je šire razmotriti ulogu računovodstvene profesije i njene društvene odgovornosti. Većina programa nije adekvatno odgovorila na potrebu da studenti i fakultet razumeju dubinu i složenost profesije. Dizajn nastavnog plana i programa/predmeta ne reaguje ni na koji smislen način za na traženje odgovora o etičkoj odgovornosti i na povezana pitanja. Nastavni plan i program se generalno sastoji od širokog spektra tehničkog materijala, usmerenog na poznavanje pravila i konvencija praksi, koji su osmišljeni, barem implicitno, da olakšaju prolaz na stručnim ispitima.

Dizajn nastavnog plana i predmeta bi trebalo u većoj meri i na smisleniji način da pruži odgovor na pitanje o etičkoj odgovornosti i povezana pitanja. Univerziteti u Srbiji bi trebalo da osnaže istraživanja društvene uloge računovodstva, kao i da pojačaju pažnju kada je u pitanju razumevanje složenih odgovornosti računovodstva prema organizacijama, društvu i životnoj sredini. Kako Dillard (2008) ističe, „razvoj profesije, njenog odnosa prema javnosti i njene uloge u društvu povezane sa etičkom odgovornošću, treba da bude sastavni deo računovodstvenog obrazovanja na svim nivoima“.

Računovodstveni programi bi trebalo da aktivno podržavaju razmatranje uključivanja etičkog aspekta u svoje kurikule. Sprovođenje ovakvog podsticaja zahtevaće od članova fakulteta značajan angažman, kako bi se posvetilo dovoljno vremena pripremi nastavnog materijala i predavanja posvećenih računovodstvenoj etici. Takođe, neophodno je obezbediti finansijska sredstva za organizaciju konferencija o edukaciji iz oblasti računovodstvene etike i razvoju materijala koji se odnose na istu temu, a koji bi bili korisni za podučavanje u učionici.

Potreban je sveobuhvatni pristup u razmatranju kako integrisati etiku u obrazovanje studenata računovodstva.

Ako bi se računovodstvena profesija istorijski posmatrala iznad svake sumnje, a da se računovodstveno obrazovanje suštinski nije promenilo, i pod pretpostavkom da je obrazovanje za računovodstvo odrednica etičkog ponašanja, onda računovodstveno obrazovanje nije uzrok postojećih etičkih problema. U suprotnom, potrebno je preduzeti ozbiljne mere da se stanje u ovoj oblasti popravi, te ispituju percepcije u vezi sa pouzdanošću i integritetom računovodstvene profesije. U istraživanju koje su sprovedi Hale et al. (2005), percepcije su dobijene od računovodstvenih praktičara, računovodstvenih edukatora i budućih praktičara (studenata), a rezultati sprovedene ankete pokazuju da, u poređenju sa računovodstvenim praktičarima i edukatorima, studenti osećaju veću potrebu za promenama kako bi se povećalo poverenje u tržišta kapitala. Obradović (2021, str. 392) ističe da studenti često ne prepoznaju etičke dileme i izbore kada je u pitanju praksa upravljačkog računovodstva.

Načelno gledajući, mogu se posmatrati razna etička pitanja povezana sa univerzitetskim računovodstvenim obrazovanjem. Jedno od njih je uloga računovodstvenih edukatora u ovom procesu. Postoje dokazi da računovodstveno obrazovanje ne uspeva da razvije intelektualnu i, shodno tome, etičku zrelost studenata. Ovo se može smatrati moralnim neuspehom od strane računovodstvenih edukatora (Gray et al., 1994). Isti autori (Gray et. al.) ističu da postoje razna rešenja za ovaj problem. Jedno od njih leži u socijalnom računovodstvu, koje dovodi u pitanje veći deo tradicionalnog pristupa računovodstvenom obrazovanju na univerzitetima, tako da se mnoge implicitne pretpostavke računovodstvenog obrazovanja mogu istražiti i pružiti prilika da se unapredi etički i intelektualni razvoj studenata računovodstva. Rezultati drugog istraživanja (Blanthorne et al., 2007) su pak pokazali da računovodstveni edukatori prepoznaju važnost etičkog obrazovanja kako bi se zadovoljile potrebe profesije. Predavači iz oblasti računovodstva sebe ocenjuju kao najprikladniji izvor etičkog obrazovanja i favorizuju praktičnu primenu u odnosu na teorijski sadržaj obuke.

Predavači iz oblasti računovodstva favorizuju praktičnu primenu u odnosu na teorijski sadržaj obuke.

3. MENADŽMENT I ETIKA

Usled sve veće globalizacije poslovanja, sve više menadžera se suočava sa izazovima međunarodnog okruženja koji obiluje etičkim dilemama. Napredak tehnologije i pritisci koje poslovne organizacije doživljavaju u cilju ostvarivanja profita mogu značajno uticati na sposobnost menadžera da

integrišu etičke principe u svoje leadersko ponašanje. Složenost donošenja odluka dodatno se naglašava činjenicom da menadžeri moraju balansirati sa mnogim različitim interesnim grupama.

Globalni menadžeri se suočavaju sa izazovima koji su često sasvim novi za njih, kao što su borba protiv korupcije, poštovanje ljudskih prava u totalitarnim režimima, ekološka pitanja, radni uslovi, raznolikost lokalnih običaja i kultura i mnogi drugi aspekti. Upravljanje korporacijom zahteva uspostavljanje harmoničnih odnosa sa različitim interesnim stranama. Ključni element u ovim odnosima je poverenje, koje igra ulogu u uspostavljanju, održavanju i eventualnom prekidanju veza između korporacija i interesnih strana. Končno, svako u organizaciji mora jasno razumeti svoje zadatke i odgovornosti, kako bi se osiguralo dosledno i etički odgovorno postupanje. Drugim rečima, svako mora da zna šta radi i za šta je odgovoran.

Povrede integriteta nanose ogromnu štetu samoj kompaniji, zaposlenima i eksterno zainteresovanim stranama. Narušavanje integriteta podriva konkurentske prednosti odnosnih kompanija, stoga je izuzetno bitno da menadžment preuzme korake kako bi uspostavio ravnotežu između suprotstavljenih interesa sa kojima se zaposleni suočavaju. Ključni zadatak je osigurati institucionalnu ravnotežu. U poslovnom svetu se suočavamo sa različitim oblicima narušavanja integriteta, kao što su seksualno uznemiravanje, zlostavljanje, agresija, nasilje, cenovna diskriminacija, prevara i mito (Kaptein, 1999). Iz poslovne prakse i saznanja iz akademske literature poznato je da menadžerske greške mogu biti preovlađujući interni uzrok korporativnih kriza. Međutim, greške u menadžmentu se obično tretiraju kao homogena grupa zanemarivanjem činjenice da zapravo nastaju usled različitih uzroka, u različitim okolnostima i periodima. Prevare i slična nemoralna ponašanja (neetičke odluke, zloupotrebe, obmane, računovodstvene afere, krivična dela itd.) moraju da budu predmet brige menadžmenta. Rizik od nastanka prevarnog finansijskog izveštavanja moguće je otkriti adekvatnom kombinacijom finansijskih i nefinansijskih mera.

I javne i privatne organizacije igraju ključnu ulogu u borbi protiv korupcije. Pošto su organizacije odgovorne za upravljanje ponašanjem svojih zaposlenih, one mogu da koriste instrumente da spreče svoje zaposlene da budu korumpirani (pasivna korupcija) i da korumpiraju druge (aktivna korupcija), kao i da na odgovarajući način otkriju i isprave situaciju kada se korupcija ipak dogodi. Organizacijama se u širokoj meri preporučuje da usvoje etički program za sprečavanje i

U poslovnom svetu se suočavamo sa različitim oblicima narušavanja integriteta, kao što su seksualno uznemiravanje, zlostavljanje, agresija, nasilje, cenovna diskriminacija, prevara i mito.

smanjenje neetičkog ponašanja. Budući da organizacije često sarađuju sa drugim firmama i pojedincima, kao što su dobavljači, kupci, građani i investitori, imaju priliku da utiču na ove partnere kako bi se suzbila korupcija. Osim toga, organizacije imaju mogućnost da odbiju saradnju sa entitetima koji su upleteni u koruptivne aktivnosti, čime šalju snažnu poruku protiv takvih neetičkih postupaka.

4. INTERNA REVIZIJA, ETIKA I PREVARNE RADNJE

Interna revizija igra važnu ulogu u sistemu kontrole preduzeća, koju realizuje kroz kombinaciju dve aktivnosti - uvećavanja i savetovanja. Korporativno upravljanje je sistem kojim se kompanije usmeravaju i kontrolišu. Upravni odbor je odgovoran za upravljanje svojim kompanijama. Jedan od važnih zadataka menadžmenta je upravljanje raznim vrstama rizika, a među njima, i upravljanje rizikom od nastanka zloupotreba i prevarnih radnji. Revizija je važna aktivnost kada je reč o donošenju poslovno-finansijskih odluka.

Upravljanje zaradom podrazumeva praksu gde menadžeri primenjuju rasuđivanje kod finansijskog izveštavanja, kao i u oblikovanju transakcija kako bi se promenili finansijski izveštaji, sa ciljem da se određeni zainteresovni akteri dovedu u zabludu u vezi sa osnovnim ekonomskim performansama kompanije ili da se utiče na ugovorene ishode koji zavise od prikazanih (objavljenih) računovodstvenih brojki.

Preferirani termin u Sjedinjenim Američkim Državama, a samim tim i u većini literature o ovoj temi, je „upravljanje zaradom“ (‘earnings management’), ali u Evropi je poželjniji izraz „kreativno računovodstvo“ (‘creative accounting’) (Amat & Gowthorpe, 2004). „Ugled“ (obelodanjena finansijska slika) koji je računovođa predstavio investitorima, menadžmentu, radnicima, vladi i široj javnosti potrebno je da bude baziran na preciznosti, tačnosti, objektivnosti i konzervativizmu. Sa tačke gledišta sopstvenog interesa, članovi računovodstvene profesije treba da urade sve što je u njihovoj moći da ovo promovišu i ojačaju finansijsku sliku. Privrednici bi, međutim, trebalo da budu podstaknuti da gledaju prilično kritički na ono šta računovođa radi, kao i da se pitaju da li oni zaista razumeju rezultate njegovog rada. Ovo posebno ako se ima u vidu pojava prevarnog finansijskog izveštavanja. Potreba za zaštitom kapitala na tržištima, uz zaštitu ugleda računovodstvene struke, podstakli su posvećivanje veće

Potreba za zaštitom kapitala na tržištima, uz zaštitu ugleda računovodstvene struke, podstakli su posvećivanje veće pažnje jačanju kapaciteta forenzičkog računovodstva.

pažnje jačanju kapaciteta forenzičkog računovodstva (Knežević et al., 2021a; Mitrović et al., 2021), što uključuje i potrebu za širom edukacijom u ovoj oblasti i primenom u praksi (Knežević et al., 2021b).

Pored važnosti za računovodstvenu profesiju, etika je važna i za revizorsku profesiju (Mitrović et al., 2022). Nedvosmisleno je da nezavisnost predstavlja neutralan stav koji nije podložan uticaju sa strane prilikom donošenja odluka i preduzimanja radnji. Revizori koji zadržavaju nezavisnu poziciju uvek će primenjivati objektivni pristup, te će delovati na način kako bi otkrili eventualne prevare. U ovom kontekstu, potrebno je istaći važnost stručnog računovodstvenog obrazovanja kada je u pitanju podizanje nivoa profesionalizma revizora.

Ovlašćene javne računovođe nužno trebaju da praktikuju profesionalni skepticizam i etičko ponašanje u svojim interakcijama sa menadžmentom. Osim toga, od suštinskog značaja je i etički pristup da se postavljaju kritička pitanja u vezi sa integritetom finansijskih izveštaja. Naime, upravljanje zaradama može sakriti ozbiljne rizike sa abnormalnom fluktuacijom imovine u profitno orijentisanim organizacijama.

„Neophodnost je stvorila internu reviziju i čini je sastavnim delom modernog poslovanja. Nijedan veliki biznis to ne može izbeći. Ako ga nemaju sada, moraće da imaju pre ili kasnije, a ako se događaji nastave razvijati kao što se sada razvijaju, moraće to da bude i ranije.” (Hald, 1944). Interna revizija je nezavisna funkcija ocenjivanja uspostavljena u okviru organizacije da bi se ispitao i ocenio sistem interne kontrole organizacije. Interni revizori mogu odrediti kako da postignu svoje ciljeve uzimajući u obzir prošlost, sadašnjost i budućnost Instituta internih revizora koji je osnovan 1941. (Brink, 1991). Rastući jaz između upravljanja i praktičnih koraka doveo je do potrebe za razvojem raznovrsnih kontrola, koje omogućavaju efikasno upravljanje poslovanjem. Interni revizori unapređuju i kompletiraju svaku od tih aktivnosti, pružajući procenu svakog kontrolnog mehanizma na licu mesta, a to je nezamenljiv proces. U međuvremenu, direktori igraju ključnu ulogu u usmeravanju strateškog pravca kompanije i odgovorni su za osiguranje da organizacija ima dobro razvijen sistem interne kontrole.

Kvalitet internih revizija koje sprovodi organizacija zavisi od kompetentnosti i objektivnosti osoblja interne revizije. Kompetentnost se odnosi na obrazovanje i iskustvo internih revizora i rukovodstva odeljenja interne revizije. Interni revizori bi trebalo da imaju direktni pristup redovnom izveštavanju direktora odbora organizacije, komiteta za reviziju ili vlasnika-menadžera. Veliki deo literature posvećen je

Interna revizija je nezavisna funkcija ocenjivanja uspostavljena u okviru organizacije da bi se ispitao i ocenio sistem interne kontrole organizacije.

razmatranju etičkog kodeksa za praktičare u računovodstvu. Međutim, ostaje nedovoljno istraženo pitanje legitimizovanja statusa računovodstvene profesije u društvu (odgovornost računovođa i potrebne društvene promene).

Etički izazovi se pojavljuju među internim revizorima kada se postavlja pitanje lojalnosti. Na primer, interni revizori zaposleni u organizacijama koje pregledaju izveštaje mogu se suočiti s dilemom kada bi izveštavanje o informacijama koje negativno utiču na menadžment moglo rezultirati njihovim degradiranjem ili otpuštanjem. Pored toga, postoji nejasnoća oko toga kako interni revizori treba da zaštite interese šire zajednice putem prijavljivanja nezakonitih aktivnosti trećim stranama (tzv. uzbunjivač – “whistleblower”). U prošlosti, radni dokumenti i izveštaji interne revizije tretirani su kao poverljive informacije, namenjene isključivo internom korišćenju unutar organizacije. Međutim, interni revizori sada izveštavaju različita tela.

Interna revizija čini neodvojivu komponentu odgovornog delovanja, te joj je suštinski cilj poboljšanje efikasnosti menadžerske odgovornosti unutar organizacije.

Bez sumnje, fokus na performanse kompanija je sada izuzetno izražen, motivisan globalnom konkurencijom i finansijskim izazovima. Iz tog razloga, postavlja se pitanje kako razviti sistem etičkih vrednosti unutar organizacija. Ovo zavisi ne samo od usaglašenosti sa zakonodavstvom, već i od stvaranja okruženja koje će suzbiti rasipanje resursa i druge oblike zloupotreba i prevara.

Nakon što su informacije koje se odnose na stvarnu ili potencijalnu prevaru otkrivene i obelodanjene relevantnim subjektima u kompaniji, poziva se na hitnu istragu, otklanjanje praznina i pripremanje za potencijalne disciplinske i zakonske mere. Istraga je obično u nadležnosti odeljenja bezbednosti u organizaciji i njene interne revizije (Cabric, 2015, str. 15). Interna revizija čini neodvojivu komponentu odgovornog delovanja, te joj je suštinski cilj poboljšanje efikasnosti menadžerske odgovornosti unutar organizacije.

Istraga se kod internih prevara sprovodi uz:

- 1) aktivnu podršku menadžmenta organizacione jedinice gde je nastala prevarna radnja, koja mora obezbediti sve neophodne podatke, dokumente i relevantne informacije,
- 2) IT odeljenja koje obavlja sve elektronske forenzičke aktivnosti (dnevници, prepiska, itd.) i
- (3) računovodstva koje može pružiti forenzičku podršku itd.

Ublažavanje štete zavisi od vrste prevare i može uključivati informisanje klijenata o merama samozaštite, blokadi bankovnog računa navodnog prevaranta i druge mere“ (Cabric, 2015, str. 15).

Korupcija igra ključnu ulogu u održavanju sive ekonomije. Koruptivna praksa se definiše kao svaki nemoralan, nezakonit i neetički čin koji uključuje obmanu, laž, prevaru i slično (Williams, 2005). S obzirom na redovna pojavljivanja korporativnih skandala u koje su uključene računovođe, postoji razlog za verovanje da su računovođe izgubile svoj moralni kompas. Takođe, opravdano je kritikovati profesionalna računovodstvena tela, koja bi trebalo da osiguraju poštovanje određenih etičkih normi i standarda radi zadržavanja svoje monopolne privilegije. Korporativni skandali samo produbljuju skepticizam među onima koji već kritički posmatraju profesiju i njen etički integritet. Dalje, postavlja se pitanje da li revizija ima kapacitet da bude etička praksa (Everett & Tremblay, 2014). Pored toga, sve složenije poslovno okruženje i pravne radnje zahtevaju računovođe koje razumeju pravni postupak i mogu da budu snažna podrška u oblasti forenzičko-finansijskog veštačenja. Janković et al. (2022) ističu da je angažovanje računovodstvenih forenzičara najpotrebnije u predistražnom postupku.

Sve složenije poslovno okruženje i pravne radnje zahtevaju računovođe koje razumeju pravni postupak i mogu da budu snažna podrška u oblasti forenzičko-finansijskog veštačenja.

ZAKLJUČAK

Etički izazovi postoje u svim domenima naučnog istraživanja, a fokus u radu je na računovodstvenoj oblasti. Stavovi i mišljenja o etičkoj dimenziji savremene računovodstvene i revizorske profesije usmereni su na nekoliko pitanja: etička očekivanja korisnika računovodstvenih informacija i javnosti, etičko okruženje u organizaciji i etičko ponašanje računovođa i revizora.

Mogućnost narušavanja etičkih normi prepoznaje se i u fazi obrade podataka u finansijskom računovodstvu i u fazi korišćenja istorijskih podataka za potrebe upravljačkog računovodstva. Radi umanjenja nastanka okolnosti koje podstiču neetičko ponašanje, organizacije razvijaju sisteme internih kontrola, uvode internu reviziju i sistem upravljanja etičkim vrednostima. Profesionalne organizacije imaju svoje etičke kodekse, ali oni nisu dovoljni do obezbeđivanja integriteta računovođa i revizora.

U računovodstvenoj profesiji najviše pažnje usmerava se na etičko ponašanje računovođa i revizora, posebno na integritet njihove ličnosti i njihovu objektivnost. Raste broj diskusija o značaju ličnih, korporativnih i profesionalnih vrednosti koje mogu imati dugoročni uticaj na sposobnost računovođa da odbiju neetičko ponašanje. Računovođe će morati da se ponašaju na način koji potvrđuje etičke smernice i vrednosti

same profesije. Nesumnjivo je da će računovodstvena etika u budućnosti biti od velike vrednosti za akademsku zajednicu, studente, istraživače i profesionalce u oblasti računovodstva, računovodstvenog obrazovanja i etike.

Iako akademska zajednica čini značajne napore da se u nastavu inkorporiraju etička pitanja, nema jedinstvenog mišljenja o tome koliko su ti naponi opravdani. Etika sve više dobija obeležje meta-predmeta, te je stoga ne treba proučavati kao samostalni modul, jer će to biti neefikasno. Etičko obrazovanje treba posmatrati kao deo ljudskog prava na obrazovanje. Za buduće profesionalce i praktičare, učenje kako da se nose sa takvim izazovima naglašava relevantnost nastave etike. Ističe se da je ovo posebno važno na univerzitetском nivou, jer će se studenti razvijati učeći od profesionalaca u svojim specijalizovanim oblastima studija, koji će u budućnosti rešavati razne probleme koji uključuju etičku dimenziju. Neka istraživanja pokazuju da etičko okruženje u organizaciji, posebno etički ton na vrhu, ima značajan uticaj na etičko ponašanje učesnika u svim poslovnim procesima. Nesporo je da etika u sve većoj meri postaje suštinska komponenta u nastavnom planu i programu računovodstva na fakultetima.

Naš rad doprinosi računovodstvenoj literaturi na više načina. Prvo, on se dodaje prethodnim diskusijama o pojmu etičke odgovornosti, naglašavajući sastavne elemente. Drugo, problem etičke odgovornosti je sagledan iz nekoliko veoma relevantnih aspekata. Dalja diskusija bi mogla da se razvija u pravcu pitanja – da li revizija ima kapacitet da bude etička praksa?.

LITERATURA

- 1) Amat, O., & Gowthorpe, C. (2004). Creative Accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.56336410.2139.
- 2) American Assembly of Collegiate Schools of Business (AACSB). (1994). Standards for accreditation in business administration and accounting. St. Louis, MO: Author.
- 3) Anđelković Labrović, J., Milinković, I., Petrović, N., & Kovačević, I. (2022). Expected Competencies from University Graduates for Employment in Serbia. *Management: Journal Of Sustainable Business And Management Solutions In Emerging Economies*, 27(1), 45-54. doi:10.7595/management.fon.2021.0006.
- 4) Bampton, R., & Cowton, C. J. (2002). The teaching of ethics in management accounting: progress and prospects. *Business Ethics: A European Review*, 11(1), 52–61. doi:10.1111/1467-8608.00258.
- 5) Beke-Trivunac, J. (2020). Trends in the concepts of knowledge needed by accountants and auditors summary. *Revizor*, 23(91-92), 87-95. <https://doi.org/10.5937/Rev2092087B>.

- 6) Blanthorne, C., Kovar, S. E., & Fisher, D. G. (2007). Accounting educators' opinions about ethics in the curriculum: An extensive view. *Issues in Accounting Education*, 22(3), 355-390.
- 7) Bracken, R. M., & Urbancic, F. R. (1999). Ethics content in introductory accounting textbooks: An analysis and review. *Journal of Education for Business*, 74(5), 279-284.
- 8) Brink, Victor Z. (1991). Forward from fifty. *Internal Auditor* (June): 8-13.
- 9) Cabric, M. (2015). *Corporate security management: Challenges, risks, and strategies*. Butterworth-Heinemann.
- 10) Cathy, S. T., Davis, M. K., & Lucas, L. M. (2007). Principles before Profits: An Interview with S. Truett Cathy. *New England Journal of Entrepreneurship*, 10(1), 5.
- 11) Colbert, J. L., & Alderman, C. W. (1998). The internal auditor's responsibility for fraud. *The CPA Journal*, 68(1), 60.
- 12) Crumbley, D. L. (2009). So what is forensic accounting. *The ABO Reporter*, 9.
- 13) Crumbley, D. L., Heitger, L. E., Smith, G. S. (2011). *Forensic and Investigative Accounting*, Chicago: CCH Inc.
- 14) Dillard, J. (2008). "An ethic of accountability", Jeffrey, C. (Ed.) *Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting* (Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting, Vol. 13), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 1-18. [https://doi.org/10.1016/S1574-0765\(08\)13001-1](https://doi.org/10.1016/S1574-0765(08)13001-1).
- 15) Dobson, J. (1997). Ethics in Finance II. *Financial Analysts Journal*, 53, 1, 15-25, DOI: 10.2469/faj.v53.n1.2052.
- 16) Everett, J., & Tremblay, M.-S. (2014). Ethics and internal audit: Moral will and moral skill in a heteronomous field. *Critical Perspectives on Accounting*, 25(3), 181-196. doi:10.1016/j.cpa.2013.10.002.
- 17) Fleischman, R., & Funnell, W. (2007). Issues in Management Accounting, Eds: T. Hopper, D. Northcott and R. Scapens In: The relevance of the past, , pp. 377-397, Pearson Education Limited.
- 18) Gray, R., Bebbington, J., & McPhail, K. (1994). Teaching ethics in accounting and the ethics of accounting teaching: educating for immorality and a possible case for social and environmental accounting education. *Accounting Education*, 3(1), 51-75.
- 19) Grivec, M. (2014). Etika u računovodstvu. *Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 5(2), 17-22.
- 20) Grivec, M. (2020). Delo računovodje v času gospodarske krize. *Revija za ekonomske in poslovne vede*, 1(1), 62-73.
- 21) Haase, M., Raufflet, E., Rudnicka, A., Reichel, J. (2013). Ethics Education. In: Idowu, S.O., Capaldi, N., Zu, L., Gupta, A.D. (eds) *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_735.
- 22) Hald, A. E. (1944). The function of the internal auditor. In C. J. Fue (Ed.), *Internal auditing philosophy and practice* (pp. 3-6). Stamford, CT: Brock and Wallston.
- 23) Hale, M. W., Huston, R., & Smith, L. M. (2005). The once and future accountant: ethics and the future outlook of the US accounting profession. *International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation*, 2(4), 426-440.
- 24) Howard, J. (2007, April). Ethics cannot be taught. *The CPA Journal*, 15.
- 25) Janković, B., Knežević, S., & Bogojević Arsić, V. (2022). Saradnja policije i računovodstvenog forenzičara u cilju suzbijanja privrednog kriminaliteta. *Revizor*, 25(100), 21-30. <https://doi.org/10.56362/Rev22100021>.
- 26) Kaptein, M. (1999). *Integrity management*. *European Management Journal*, 17(6), 625-634. doi:10.1016/s0263-2373(99)00053-5.

ACCOUNTANTS AND ETHICAL ISSUES: TRENDS AND PROBLEMS

SUMMARY

In the knowledge-based economy, accounting information is increasingly important. Decisions made by users of accounting information are generated by the accounting information system. This paper provides an overview of the literature dealing with attitudes and value judgments on the importance of ethical issues for the accounting profession. The ethical dimension of this process is observed triply: from the point of view of the accounting profession, from the point of view of the organization itself, and from the point of view of the academic community.

Keywords: accounting information, professional integrity, professional organizations, university

- 27) Knežević, S., Milojević, S., & Paunović, J. (2021a). Razvoj forenzičkog računovodstva i izazovi u savremenom okruženju. *Revizor – časopis za teoriju i praksu*, 24(95-96), 77-90. <https://doi.org/10.5937/Rev2196077K>.
- 28) Knežević, S., Milojević, S., Špiler (2021b). Edukacija o forenzičkom računovodstvu i veza sa praksom, *Revizor – časopis za teoriju i praksu*, 24(95-96), 35-49.
- 29) Knežević, S., Mitrović, A., & Cvetković, D. (2019). The role of auditing profession in detecting frauds in financial statements. *NBP - Journal of Criminalistics and Law*, 24(2), 97-109.
- 30) Kranacher, M. J., & Riley, R. & Wels, J. T. (2011). *Forensic accounting and fraud examination*. John Wiley & Sons.
- 31) Leitsch, D., & Simmons, P. (2005). An approach to teaching ethical decision-making in accounting. In *Advances in Accounting Education: Teaching and Curriculum Innovations* (Vol. 7, pp. 129-147). Emerald Group Publishing Limited.
- 32) Marengo, M. (2018). Ethics education in the professions: an unorthodox approach. *International Journal of Ethics Education*, 3, 193-206. <https://doi.org/10.1007/s40889-018-0057-3>.
- 33) Miletić, D. (2009). Ethical code in accounting. *Revizor – časopis za teoriju i praksu*, 12(46), 91-106.
- 34) Mitrović, A., Knežević, S., & Milašinović, M. (2022). Značaj etike u revizorskoj profesiji u savremenom poslovanju. *Revizor – časopis za teoriju i praksu*, 25(97-98), 73-79.
- 35) Mitrović, A., Knežević, S., Milošević, G., Milašinović, M., Milojević, S., Cvetković, D. (2021). Integralni pogled na forenzičko računovodstvo u prevenciji i identifikovanju prevarnih radnji u finansijskim izveštajima. U: S. Knežević (urednik): *Prevarno finansijsko izveštavanje: metode, studije slučaja i istrage*, prvo izdanje (str. 21-61), Preduzeće za reviziju, računovodstvene, finansijske i konsalting usluge „Moodys Standards“ DOO Beograd, ISBN 978-86-901312-1-1. (stručna monografija).
- 36) Obradović, T. (2021). Etička načela kao temelj upravljačkog računovodstva, poglavlje u „Forenzičko računovodstvo, istražne radnje, ljudski faktor i primenjeni alati“, Fakultet organizacionih nauka, grupa autora, urednik S. Knežević, str. 375-396, Beograd, ISBN 978-86-7680-393-4.
- 37) Smith, L. M. (Ed.). (2006). *Reflections on accounting education research*. Sarasota, Fla.
- 38) Srebro, B., Mavrenski, B., Bogojević Arsić, V., Knežević, S., Milašinović, M, Travica, J. Bankruptcy Risk Prediction in Ensuring the Sustainable Operation of Agriculture Companies (2021). *Sustainability*. 13(14):7712. <https://doi.org/10.3390/su13147712>.
- 39) Williams, I. (2005). Corrupt practices: implications for economic growth and development of Nigeria. *The Nigeria Accountants* 38(4), 44-50.